

K výzkumu klášterních knihoven raného novověku v českých zemích: přehlížená literatura a prameny^{1]}

Jindřich KOLDA – Eva VODOCHODSKÁ

Abstract: The aim of this article is to present archive sources and literature for the research of Czech monastic libraries, especially in the early modern period. Inventory works, that appear in the Czech lands, especially since the 18th century, are introduced. In addition to these schematism, this article contains a summary of basic works of individual monastic libraries research, the theme of decoration as well as construction aspect of the library hall and specific sets of books, elaborated in terms of language and time. The administration of the library, its collection and registration aids are also reflected. The ways of archive source research in memory institutions are summarized – especially in archives, museums and state monuments. Finally, the possibilities of research presentation are outlined, especially with the tools of modern technologies (digital humanities).

Key words: Monastic libraries; Czech lands; early modern period; research of archive sources and literature

Kláštery byly mimo duchovní poslání také po staletí garanty vzdělanosti, mecenáši umění a kultury. Ve všech těchto oblastech hrála důležitou roli existence a činnost klášterních knihoven, jež uchovávaly nejvýznamnější rukopisy a tisky.^{2]} Četba knih byla hluboce zakořeněna již v nejstarším „západním“ souboru řeholních pravidel – Řeholi Benediktově. Společně s knihami je zmíněna v 17 ze 73 kapitol, což svědčí o její důležitosti pro řeholní společenství – další mnišské řády se Řeholí inspirovaly a přímo na ni navazovaly.^{3]} Dějiny klášterních knihoven jsou tématem zájmu mnoha badatelů od nepaměti. Ačkoliv existuje nespočet publikací a studií k nejrůznějším aspektům – historii, výzdobě a ikonografii sálu, souborům knih či správě a péči o knižní fond – výzkum těchto prostor a jejich fondů není zdaleka uzavřen. Cílem této studie je sumarizovat možnosti bádání na základě primární literatury a pramenů a nastínit příklady prezentace v oblasti klášterních knihoven pro budoucí badatelské počiny.

1] Studie je dílčím výsledkem projektu NAKI DG16PO2R047 „Brána moudrosti otevřená. Barokní kulturní dědictví klášterů Broumov a Rajhrad“.

2] K tématu např. Václav BARTUŠEK, *Úloha knihovny v řádové každodennosti v baroku*, Sborník prací pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 24, 2010, s. 122–130.

3] Srov. např. velmi zběžně shrnutí v Jindřich KOLDA, *Správa broumovské konventní knihovny v 17. a 18. století*, Folia Historica Bohemica 34, č. 2, 2019, s. 1.

Současný stav poznání ve stručném přehledu

Hledáme-li nějaké východisko, od něhož můžeme vyvozovat počátky moderního bádání o minulosti našich historických knihoven, pak jím může být rok 1950. Ústavy byly během tzv. Akce K obsazeny armádou, řeholníci a později i řeholnice museli opustit své domovy a byli převezeni do nově vzniklých internačních klášterů. Knihovny měly být zapečetěny a o jejich osudu rozhodovala Státní komise pro věci církevní. Některé z nich byly prohlášeny za kulturně historicky cennou památku a fond mohl zůstat v původních prostorách. Mnohé však byly zrušeny a knihy převezeny do různých sběrných depozitářů, jež v Čechách⁴¹ patřily nejčastěji k nově vzniklému Památníku národní kultury, nescoucímu od roku 1953 název Památník národního písemnictví (dále jen PNP). Tato paměťová instituce přebrala dohled nad Strahovskou premonstrátskou knihovnou a všemi svozovými knihami ze zrušených klášterních knihoven.⁵¹ Knižní svoz a péče o knihy ve správě PNP byly již badatelsky nastíněny,⁶¹ tato problematika však stále není odborně zcela vyčerpána. Knihovny, které nebyly zrušeny, přešly do správy nově zřizovaných krajských vědeckých knihoven.⁷¹ Zde pak pod metodickou garancí Státní knihovny vznikala řada prací o klášterních knihovnách a jejich fondech převážně z pera pracovníků těchto institucí, ačkoliv ne výlučně.⁸¹ Okolo uvedených „svozových“ středisek (a paralelně „starých“ sbírkových fondů typu dnešního Oddělení rukopisů a starých tisků

41 Ke stručnému seznámení se situací na Moravě viz např. virtuální výstavu Akce K sestavenou pracovníky Moravské zemské knihovny (dále jen MZK), Univerzity Palackého a Vědecké krajské knihovny v Olomouci (dále jen VKOL) – <https://akcek.knihovny.cz/vystava.html> [cit. dne 20. 7. 2020].

51 Rukopisy z klášterů svezené na Strahov byly z katalogizovány Marií Válkovou a získaly nové signatury. Tyto signatury se skládaly z velkého písmene A–F, arabských číslic a lomítka s majuskulním S – svoz, více viz Karel BERÁNEK, *Soupis archivních rukopisů a jiných archiválií v Universitní a v Strahovské knihovně v Praze*, Sborník archivních prací 21, č. 1, 1971, s. 217.

61 Např. Marcela STROUHALOVÁ, *K pohybu knižních konfiskátů po roce 1945*, Knihovna: knihovnická revue 28, č. 2, 2018, s. 5–19; Luboš KOKEŠ – M. STROUHALOVÁ, *Církevní knihovny: „Loupež za bílého dne“ osudy klášterních knihoven po akci „K“*, Čtenář: měsíčník pro práci s knihou 71, č. 1, 2019, s. 3–9.

71 K tématu viz Vladislav DOKOUPIL, *Dějiny moravských klášterních knihoven ve správě Universitní knihovny v Brně*, Brno 1972; Vladislav DOKOUPIL – Adolf KRÁL, *Knihovna benediktinů v Rajhradě*, Rajhrad 1968; Lubomír NOVOTNÝ, *Klášterní svozy v letech 1950–1952 a role Universitní knihovny v Olomouci*, in: Bibliotheca Antiqua 2016: sborník z 25. konference, 9.–10. listopadu 2016, Olomouc 2016, s. 15–20; Jiří KYNČIL, *Řádové klášterní knihovny ve Slezské studijní knihovně*, Slezský sborník = Acta Silesiaca 48, 1950, s. 565–566; František HORÁK, *Klášterní knihovny v českých zemích*, in: Knihovna: vědecko-teoretický sborník 6, 1966, s. 219–270.

81 Zde např.: Milena ZMRZLÁ, *Soupis prvotisků z historických fondů Státní vědecké knihovny Zdeňka Nejedlého v Hradci Králové*, Hradec Králové 1983; Vladislav DOKOUPIL, *Tisky 16. století z knihovny benediktinů v Rajhradě*, Brno 1959; týž, *Tisky 16. století z knihovny premonstrátů v Nové Říši*, Brno 1960.

Národní knihovny) se začala postupně tvořit badatelská centra, která svou činností podněcovala širší výzkum.^{9]}

V oblasti výstupů týkajících se raně novověkých knihoven (včetně jejich předchůzců, často do dob raného novověku sahajících dějin) je jejich nejčastějším reprezentantem studie/monografie, jež se věnuje konkrétní klášterní knihovně.^{10]} Práce často obsahují stručnou historii řádu, kláštera, vývoj knihovny a mnohdy také složení fondu či zpracovaný soupis inkunábulí nebo rukopisů.

Mimo prací o historii jednotlivých knihoven vznikají stále častěji studie zaměřené tematicky, a to jak k jednotlivé knihovně, tak i souborně k více fondům. Často se jedná o tematiku výzdoby a stavebního aspektu knihovního sálu,^{11]} inkunábulí,^{12]} rukopisů,^{13]} jazykově specifických knih nebo i správy

9] Pro stručnost zde nelze rozepisovat blíže další bohubilé podniky, u nichž zřejmě na prvním místě stojí vznik a výzkumná či vydavatelská činnost všech předchůdců dnešní Komise pro soupis a studium rukopisů – k ní to nejzákladnější na <https://www.mua.cas.cz/cs/komise-pro-soupis-a-studium-rukopisu-462> [cit. dne 27. 8. 2020]. Knihovědnou tradici PNP rozvíjí nadmíru úspěšně současná Strahovská knihovna apod.

10] Zde např. Ivan HLAVÁČEK, *Príspevky k starším dějinám knihovny břevnovského kláštera*, in: I. Hlaváček, *Knihy a knihovny v českém středověku*, Praha 2005, s. 36–52; Paulus SLADEK, *Die Bibliothek des Prager Augustinerklosters St. Thomas um 1418*, *Bohemia* 25, 1984, s. 25–47; Pavel ZAHRAVNÍK, *Kláster augustiniánů – řeholních kanovníků v Rokycanech a jeho knihovna*, *Bibliotheca Strahoviensis* 4–5, 2001, s. 115–153; Ludmila VLČKOVÁ, *Benediktinská klášterní knihovna v Broumově*, Hradec Králové 1969; Marta HRADILOVÁ, *K dějinám knihovny minoritů v Českém Krumlově*, Praha 2014; Veronika ČOČKOVÁ – Alena KABELOVÁ, *Ohlédnutí za dějinami augustiniánské klášterní knihovny v Třeboni*, *Archivum Trebonense: odborné periodikum Státního oblastního archivu v Třeboni* 13, 2014, s. 283–286; Michal DRAGON, *Kokůtkův odkaz: příspěvek k dějinám knihovny kláštera augustiniánů kanovníků v Třeboni*, *Studie o rukopisech* 42, 2012, s. 33–50; Jindřich KOLDA, *Buchkultur des Ordens der Barmherzigen Brüder im 18. Jahrhundert am Beispiel Kukus, Neustadt an der Mettau, Prag und Feldsberg*, in: Petr Jelínek, *Germanische Provinz des Hospitalordens des Hl. Johannes von Gott bis 1780 I*, *Teschen* 2018, s. 127–162; Jindřich ŠPINAR, *Knihovna kláštera cisterciáků ve Zlaté Koruně. Nástin vývoje klášterní knihovny a pokus o její rekonstrukci*, *České Budějovice* 1997; Marta HRADILOVÁ, *Knihovna kapucinského kláštera v Mnichově Hradišti*, *Knihy a dějiny* 25, č. 1–2, 2018, s. 68–81.

11] Ondřej HNILICA – Dominik MATUS, *Prostory a vybavení telčské knihovny*, in: Kateřina Bobková-Valentová – Jarmila Hlaváčková – Hedvika Kuchařová, *Knihovna jezuitské koleje v Telči*, katalog výstavy, Praha 2020, s. 55–71; Andreas GAMERITH, *Die Klosterbibliothek von Broumov – eine ikonologische Analyse*, *Konstantinove listy* 1, 2019, s. 116–128; Radomír SLOVIK, *Mobilář a výzdoba františkánské knihovny v Moravské Třebové*, *Moravskotřebovské vlastivědné listy* 23, 2014, s. 30–41; Martin GAŽI, *Výzdoba knihovny a letního refektáře ve vyšebrodském klášteře druhé poloviny 18. století*, *Památky jižních Čech* 7, 2016, s. 115–135; Pavel PREISS, *Freska F. A. Maulbertsche ve Filosofickém sále Strahovské knihovny*, *Strahovská knihovna: Sborník Památníku národního písemnictví (dále jen Strahovská knihovna)* 2, 1967, s. 217–234; Michaela LOUDOVÁ, *"Cella S. Petri Martyris XVIII" – malířská výzdoba knihovny bývalého františkánského kláštera v Uherském Hradišti*, *Slovácko* 46, 2005, s. 299–309; táž, *Ve jménu moudrosti, ikonografie barokních knihoven na Moravě v 18. století*, Praha 2018; Martin MÁDL a kol., *Barokní nástěnná malba v českých zemích: benediktini*, Praha 2016.

12] Petr VOIT, *Katalog prvotisků Strahovské knihovny v Praze*, Praha 2015.

13] Např. Bohumil RYBA, *Soupis rukopisů Strahovské knihovny Památníku národního písem-*

knihovny a biografii knihovníků.^{14]} V neposlední řadě je výzkum zaměřen také na evidenční pomůcky, zejména katalogy, jejichž význam je pro rekonstrukci knihovního fondu nezastupitelný.^{15]} Stále častěji je reflektována sekularizace klášterů v josefinské době a související rušení knihoven těchto klášterů.^{16]}

Vzhledem k multidisciplinarnitě aspektů se jako stále nutnější ukazuje spolupráce nejrozsaáhlejších badatelských týmů, jejichž složení je zárukou zachycení nejpestřejšího obrazu minulosti. Zde lze poukázat např. na výstupy široce pojatých projektů, jako byly a jsou výzkumy soustředěné okolo MZK, Univerzity Hradec Králové či Historického ústavu Akademie věd ČR.^{17]} Jednou

nictví v Praze, Praha 1970–1979; týž, Nejstarší katalog rukopisů kláštera opatovického, Studie o rukopisech 9, 1970, s. 57–77; František HOFMANN, Soupis rukopisů kláštera premonstrátů Teplá, Praha 1999; Kamil BOLDAN, Bohemikální iluminované rukopisy knihovny cisterciáckého kláštera v Oseku z pohledu kodikologického, Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků 16, 1999, s. 52–92; Marta HRADILOVÁ, Rukopisy knihovny kapucinského konventu Panny Marie Andělské v Praze ve světle dochovaných knižních katalogů, Studie o rukopisech 35, 2005, s. 99–114; Josef POLIŠENSKÝ, K soupisu strahovských rukopisů, Strahovská knihovna 10, 1975, s. 297–299; Ludmila WRATISLAWOVÁ-MITROVICOVÁ, Iluminované rukopisy augustiniánského kláštera v Třeboni, Památky archeologické (skupina historická) 39, č. 3, 1933, s. 1–13; Dalibor HAVEL, Počátky latinské písemné kultury v českých zemích. Nejstarší latinské rukopisy a zlomky v Čechách a na Moravě, Brno 2018.

14] J. KOLDA, *Správa broumovské konventní knihovny*; Věra BŘEŇOVÁ, *Katalogy strahovské knihovny*, Strahovská knihovna 12–13, 1977–1978, s. 105–121; Táž, *Bibliotékáři Strahovské knihovny*, Strahovská knihovna 8, 1973, s. 87–117; Jan KAŠPAR, *Leges Bibliothecae z roku 1685 Bernarda Sanniga (1637–1704) v knihovně kláštera františkánů u Panny Marie Sněžné v Praze*, in: *Libri magistri muti sunt: pocta Jaroslavě Kašparové*, Praha 2013, s. 195–213; Běla PRAŽÁKOVÁ, *Strahovský knihovní řád z roku 1672*, Strahovská knihovna 5–6, 1971, s. 405–420; Václav BARTUŠEK, *Knihovníci piaristické koleje v Praze v letech 1752–1780*, *Paginae historiae: sborník Státního ústředního archivu v Praze* 12, 2004, s. 5–46; Jindra PAVELKOVÁ, *Rajhradský knihovník a převor Otmar Conrad*, Muzeum Brněnska, 2008, s. 134–142.

15] Marta HRADILOVÁ, *Výpovědní hodnota katalogů knihovny českokrumlovského konventu minoritů*, in: Jitka Radimská, *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven. Jazyk a řeč knihy, Opera romanica* 11, České Budějovice 2009, s. 395–403; Zdeněk ZAHRADNÍK, *Fond knihovny benediktinského kláštera v Broumově a jeho evidence na přelomu 18. a 19. století*, *Východočeské listy historické* 37, 2017, s. 87–111; I. HLAVÁČEK, *O studiu středověkých knižních katalogů*, *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica*, 1958, s. 179–193; Miroslav FLODR, *Středověké seznamy rukopisů jako historický pramen*, *Časopis Matice moravské* 77, č. 1–2, 1958, s. 1–28.

16] Irena BUKAČOVÁ, *Inventář plaského kláštera v době jeho zrušení 1785–86*, *Vlastivědný sborník. Čtvrtletník pro regionální dějiny severního Plzeňska VIII*, č. 1, 1997, s. 8–11; Josef SAMSOUR, *Prodej věcí movitých ze zrušených klášterů za Josefa II. na Moravě*, *Hlídky XXVIII*, 1911, s. 698–706; Jiří GLONEK – Rostislav KRUŠINSKÝ, *Klášteří knihovny v Olomouci a jejich rušení za Josefa II.*, in: Ondřej Jakubec – Marek Perůtka, *Olomoucké baroko. Výtvarná kultura z let 1620–1780*, sv. III, *Historie a Kultura, Olomouc* 2011, s. 143–155; Jakub KRČEK, *Rušení klášterů na Plzeňsku. Kladruby, Plasy a Chotěšov v době josefinských reforem*, Plzeň 2013.

17] Např. Výzkumný záměr MK00009494301 – *Historické fondy Moravské zemské knihovny v Brně*. Příjemce: Moravská zemská knihovna v Brně. Období řešení: 2004–2010; Projekt NAKI II DG16P02R047 *Brána moudrosti otevřená. Barokní kulturní dědictví klášterů Broumov*

z otázek, kterou takové týmy řeší, je i způsob, jak získané informace zpracovat a předat dalším zájemcům z řad odborné i laické veřejnosti. Vedle tradičních analogových metod, jako jsou studie, monografie, výstavy atp. se díky moderním technologiím nabízejí i další způsoby prezentace. Při výzkumu proveniencí, dochovaných nejčastěji ve formě exlibris, supralibros, provenienčních poznámek, ale i dat o tiskařích, nakladatelích, autorech a dalších aktérech, kteří se na vzniku knihy podíleli, lze využít prezentaci pomocí uživatelsky příjemných specializovaných map či databází,^{18]} u nichž se do budoucna jeví jako nosné vytvořit softwarový prostor pro sdílení těchto dat z co největšího množství knihoven v rámci jedné specializované mapy či databáze.^{19]} Stále ještě netušené možnosti nabízí vpád „nehumanitních“ disciplín do historického bádání, které s sebou nese jen přínos v podobě různých prezentačních platforem,^{20]} ale i možnosti typu 3D modeláže sálů, uložení fondů, časových os vývoje, rekonstrukce zaniklých stavů apod., na nichž se v pilotní podobě v našem prostředí daří pracovat v rámci aktuálního výzkumu telčské řádové knihovny Tovaryšstva Ježíšova.

a Rajhrad: ochrana, restaurování, prezentace. Příjemce: Univerzita Hradec Králové, Moravská zemská knihovna v Brně, Univerzita Pardubice. Období řešení: 2016–2020; Projekt NAKI II DG16P02M043 *Telč a jezuité, řád a mecenáši.* Příjemci: Historický ústav Akademie věd ČR, Národní památkový ústav, ú. o. p. v Telči, Ústav teoretické a aplikované mechaniky Akademie věd České republiky. Období řešení: 2016–2020. U posledně jmenovaného projektu je bádání o místní řádové knihovně jen jednou z větví výzkumu.

18] Zde např. výsledky projektu NAKI II Brána Moudrosti otevřená – provenienční mapy fondu broumovského a rajhradského kláštera viz http://branamoudrosti.cz/pages/output_maps.html [cit. dne 5. 8. 2020], mapa moravské typografie v rajhradském fondu viz <https://typografie.mapy.mzk.cz/> [cit. dne 5. 8. 2020] nebo mapa tiskařských dílen v Čechách a na Moravě z projektu NAKI II DG16P02H015 Knihoveda.cz – viz <https://mapa.knihoveda.cz/?jsessionid=node01q-16fodqx8hmulanqr7b4chwg6815.node0?0> [cit. dne 5. 8. 2020].

19] Jako inspirace může posloužit databáze PROVENIO projektu NAKI II DG18P02OVV009 *Virtuální rekonstrukce rozptýlených provenienčně bohemikálních knižních celků v tuzemských i zahraničních knihovnách.* Viz <https://www.provenio.net/> [cit. dne 5. 8. 2020].

20] Sem patří pochopitelně stále rozšířenější elektronické zpřístupnění digitalizátů knih. Rukopisy, ale částečně i tisky, bývají nejčastěji zpřístupňovány skrze webové rozhraní <http://www.manuscriptorium.com> [cit. dne 5. 8. 2020], staré tisky poté zejména (nikoliv výlučně) na webových stránkách <https://books.google.com/> [cit. dne 5. 8. 2020]. V rozsáhlých databázích je prostor i pro zpřístupňování obsahu menších či soukromých klášterních knihoven, které často nedisponují dostatkem finančních ani technických možností. Mohou své fondy tedy zpřístupnit např. v podobě soupisu svazků se skeny jejich unikátních částí (nejčastěji provenienčních/vlastnických vpisů) a pro prezentaci samotného obsahu využít odkazy na již existující snímky z jiných, zejména zahraničních knihoven a archivů. Jako rozeestník může posloužit např. katalog Karlsruhe Institute für Technologie – viz <http://kvk.bibliothek.kit.edu/?digitalOnly=0&embedFulltitle=0&newTab=0> [cit. dne 5. 8. 2020]. Podobná prezentace nemusí být pouze „na dálku“ – pomocí dotykových obrazovek (a přepisů, překladů atd.) jsou kupř. prezentovány knihy v Muzeu nové generace na zámku ve Žďáru nad Sázavou.

Dobová literatura a prameny k výzkumu raně novověkých knihoven

Zatímco typy pramenů (a metody jejich interpretace), z nichž lze čerpat údaje k výzkumu knihoven středověku, jsou již nějakým způsobem ustáleny,^{21]} v případě raného novověku nebyly (už pro exponenciální růst materiálu dekádu od dekády) využity všechny typy pramenů a dobové literatury, která vzhledem k době a okolnostem svého vzniku získává pramennou podobu.

Z oblasti literatury se jedná zejména o zatím spíše opomíjené soupisové práce, jež se začínají objevovat v průběhu 18. století. Zahrnují historii a aktuální stav vybraných objektů nejčastěji v rámci monarchie či v jejích jednotlivých zemích. Středoevropský prostor výrazně přesahuje rukopis *Beschreibung verschiedener Bibliotheken in Europa* rakouského knihovníka Adalberta Blumenscheina z let 1776–1781, který je dnes uložen v Rakouské Národní knihovně ve Vídni.^{22]} Dílo obsahuje čtyři svazky, čítající celkem více než 1600 folií, které jsou rozděleny regionálně.^{23]} Autor se zaobírá všemi typy knihoven – soukromými, šlechtickými, vědeckými i klášterními. Mnoho informací pochází z autorových četných návštěv evropských knihoven, část z nich však byla získávána ze sekundárních zdrojů, což může ubrat věrohodnosti.^{24]} Dílo jako celek nebylo vydáno edičně, což je pravděpodobně také jeden z důvodů, proč nebylo doposud patřičně reflektováno.^{25]} Blumenschein navštívil Čechy v roce 1764, tudíž veškeré uvedené informace jsou platné nejspíše k této době. Knihovny

21] Přehled přístupů na praktických ukázkách např. v M. DRAGON, *Středověké rukopisy v českých zemích: handbušek kodikologa*, Praha 2018, s. 11–42 s odkazy na domácí i zahraniční literaturu.

22] Soubor knih je uložen ve sbírce rukopisů pod signaturami Cod. Ser. n. 2807–2810. Druhý díl je také jako jediný zdigitalizovaný a je dostupný online: https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_3694961&order=1&view=SINGLE [cit. dne 10. 9. 2020].

23] Rozdělení je následující: první svazek popisuje knihovny na území dnešního Portugalska, Španělska, Francie, Anglie, Irsku, Skotska, Nizozemí a Švýcarska; druhý svazek knihovny z Rakouska, Bavorska, Frank, Švábska, Porýní, Vestfálska, Saska a Dolního Saska. Třetí svazek se věnuje knihovnám v Čechách, Dánsku, Švédsku, Prusku, Polsku, Rusku, Maďarsku, Konstantinopoli a částečně již zmíněné knihovny z prvního dílu. Poslední čtvrtý svazek obsahuje návrh úvodu a popis knihoven v Itálii. Viz D. PAISEY, *Adalbert Blumenschein*, s. 226.

24] Tamtéž, s. 224

25] Jistou výjimkou pro náš kontext je část obsahující české knihovny, kterým se ve studii *Adalbert Blumenschein (1720–1781) describes some Bohemian libraries* věnuje David Paisey. Pro další země např. Robert TEICHL, *Ein europäischer Bibliothekenführer um das Jahr 1780: die Handschrift des Pfarverwalters von Maria-Taferl Adalbert Blumenschein*, in: *Festschrift Georg Leyh* 1937, s. 172–179; Friederike KLOS-BUZEK, *Mit Adalbert Blumenschein (1720–1781) durch Niederösterreichs Bibliotheken*, *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* 54/55, 1990, s. 189–244; Thomas WALKER, *The State of Libraries in Eighteenth-Century Europe: Adalbert Blumenschein's "Beschreibung Verschiedener Bibliotheken in Europa"*, *The Library Quarterly: Information, Community, Policy* 65, 1995, s. 269–294; D. PAISEY, *The unpublished „Description of various libraries in Europe“ by Adalbert Blumenschein(1720–1781): Austrian National Library Cod. Ser. n. 2807–2810*, *La Bibliofilia* 103, č. 2, 2001, s. 165–180.

z území dnešních Čech jsou popsány na foliích 1–56 třetího dílu. Je zde uvedeno celkem 69 institucí z 37 míst.^{26]} Samotné zápisy nejsou unifikované, závisely na získaných informacích pro danou instituci.

Další ucelenou prací, popisující středoevropské šlechtické, vědecké a klášterní knihovny, je čtyřsvazkové dílo *Versuch einer Beschreibung sehenswürdiger Bibliotheken Deutschlands, nach alphabetischer Ordnung der Städte*, které sestavil Friedrich Karl Gottlob Hirsching v letech 1786–1791.^{27]} Ačkoliv se jedná o Blumenscheinova současníka, obě díla vznikala nezávisle na sobě. Soupis má abecední pořadí dle měst, bez ohledu na státní uspořádání. U jednotlivých knihoven je nejčastěji popsána stručná historie, nejvýznamnější knihy a další zajímavosti. Stejně jako u soupisu výše, i zde informace záležely na dostupných (a obdržených) datech pro konkrétní knihovnu.

V roce 1875 bylo v Drážďanech vydáno dílo *Adressbuch der Bibliotheken Deutschlands mit Einschluss von Oesterreich-Ungarn und der Schweiz* od Juliuse Petzholdta. Na jeho práci zanedlouho navázal Johann Bohatta a Michael Holzmann s knihovním adresářem *Adressbuch der Bibliotheken der Oesterreich-ungarischen Monarchie* z roku 1900. Na příkladu Petzholdtova adresáře byly popsány téměř čtyři tisíce knihoven z Rakouska a Uherska. Uvedeny jsou tyto údaje: oficiální jméno a adresa knihovny; počet svazků, rukopisů a inkunábulí; roční náklady na koupi knih; jméno vlastníka; existující rukopisné, lístkové a další katalogy; stručná historie fondu; informace o možnostech pro badatele a další.^{28]}

Mimo adresářů existují také mnohá díla o přehledu a historii českých klášterních knihoven, která přibývají zejména koncem 19. století a ve 20. století. Prvním přehledovým dílem je studie *Berühmte Klosterbibliotheken in der Tschechoslowakei* od M. R. Dreihahna.^{29]} Dalšími studiemi věnujícími se témuž je práce *Die Klosterbibliotheken in Böhmen* od Bohumíra Lifky^{30]} nebo dílo *Geistliche Bibliotheken in Böhmen und Mähren* od Paula Krasnopolskeho,

26] Samotným Blumenscheinem je popsána např. knihovna strahovská; kláštera karmelitánů u sv. Havla; kláštera augustiniánů u sv. Václava; benediktinů na Břevnově; cisterciáků na Zbraslavi, Zlaté Koruně a Vyšším Brodu. Další české (ale i moravské a slezské) šlechtické, univerzitní i klášterní knihovny jsou popsány ze sekundárních zdrojů. Viz tamtéž, s. 240.

27] Všechna díla jsou digitalizovaná a dostupná online: http://dl.ub.uni-freiburg.de/diglit/hirsching_bib_ga [cit. dne 12. 9. 2020].

28] Hanns BOHATTA – Michael HOLZMANN, *Adressbuch der Bibliotheken der Oesterreich-ungarischen Monarchie*, Wien 1900, s. III–IV.

29] M. R. DREIHAHN, *Berühmte Klosterbibliotheken in der Tschechoslowakei*, Ostböhmisches Heimat 9, 1936, s. 297–299.

30] Bohumír Lifka popisuje historii těchto klášterních knihoven: břevnovské, broumovské, emauzské, strahovské, tepelské, želivské, vyšebrodské, osecké, a také knihoven těchto pražských klášterů: křížovníků, johanitů, jezuitů, augustiniánů a kapucínů. Stručně zmíněny jsou i knihovny dalších českých klášterů. Bohumír LIFKA, *Die Klosterbibliotheken in Böhmen*, Sankt Wiborada: ein Jahrbuch für Bücherfreunde 3, 1936, s. 49–60.

jež vyšlo v prestižním německém periodiku *Gutenberg-Jahrbuch*.^{31]} Období 40. let 20. století popisuje studie Roberta Lufta *Das Bibliothekswesen in Böhmen und Mähren während der nationalsozialistischen Herrschaft 1938–1945*.^{32]} V novější době podobné práce již svou pramennou závažnost ztratily,^{33]} byť namnoze mohou v širokých spojitostech přiblížit vývoj bádání na jednotlivých místech. To je však možné jen za koncepčního stanovení tvarů a obsahů jednotlivých hesel, která spolu po všech stránkách navzájem komunikují a mohou se stát spolehlivou komparativní základnou pro rozsáhlejší závěry. Bohužel to není případ jedné z posledních velkých středoevropských prací soupisového typu z přelomu 20. a 21. století – Fabianova vícesvazkového kompédia *Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland, Österreich und Europa*,^{34]} s regionálním rozdělením na Německo, Rakousko a Evropu. Podklady o jednotlivých knihovnách (adresa, informace o vlastníkově včetně kontaktu, historie knihovny, počtu knih ve fondu, informace o uspořádání knihovny, přehled katalogů fondu, literatury a pramenů) dodávali jejich knihovníci či správci, a to ještě ne všichni oslovení, kterýžto nedostatek jinak rozsahem úctyhodné dílo odsouvá na úroveň příručky pro poučeného uživatele.

Z „neknihovnických“ děl domácí produkce mají svůj význam především topograficko-umělecko-historické a administrativní popisy Čech a dalších historických zemí, z nichž českou zemskou produkci zastupují především mnohosvazková díla Jaroslava Schallera z 90. let 18. století a Johanna Gottfrieda Sommera z 30. a 40. let následujícího věku.^{35]} Jejich výpověď o raně novověkých knihovnách (jichž byl zvláště Schaller takřka očitým svědkem) je zde ovšem nesystematická, když záležela především na sděleních respondentů z jednotlivých popisovaných míst. Podobné zprávy nalezneme i v pozdějších (nedokončených) soupisech uměleckých památek v českých zemích,^{36]}

31] Paul KRASNOPOLSKI, *Geistliche Bibliotheken in Böhmen und Mähren*, *Gutenberg-Jahrbuch*, 1926, s. 77–105.

32] Robert LUFT, *Das Bibliothekswesen in Böhmen und Mähren während der nationalsozialistischen Herrschaft 1938–1945*, *Bohemia* 30, č. 2, 1989, s. 295–342.

33] To ovšem není případ nových soupisů např. muzeálních knihoven, v jejichž fondech se uchovávají rovněž některé, dosud šířeji neznámé, svazky z někdejších klášterních biblioték, viz Jaromír LINDA a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách*, Praha 2003–2007, nebo M. TOŠNEROVÁ a kol., *Průvodce po rukopisných fondech v České republice. Díl 4. Rukopisné fondy centrálních a církevních knihoven v České republice*, Praha 2004. Podobně nelze podcenit soupisy zámeckých knihoven v ČR – zde např. třísvazkové dílo Petr MAŠEK a kol., *Tisky 16. století v zámeckých knihovnách České republiky*, Praha 2015.

34] Bernard FABIAN (Hg.), *Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland, Österreich und Europa*, dostupné z <https://fabian.sub.uni-goettingen.de/fabian> [cit. dne 12. 9. 2020].

35] Jaroslav SCHALLER, *Topographie des Königreichs Böhmen*, Prag und Wien 1785–1791; Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen: statistisch-topographisch dargestellt*, Prag 1833–1847. Obě díla jsou dělená po jednotlivých krajích a uvnitř pak po panstvích a svobodných městech.

36] Řada známá nejčastěji jako Soupis památek historických a uměleckých v království Českém, vycházející pod mírně upravenými názvy péčí Archeologické komise České akademie věd

své „starožitníky“ mají pochopitelně i Morava a Slezsko.^{37]}

Přes svou fragmentárnost, zvláště patrnou ve starších položkách, jsou výše uvedené práce poměrně významným reservoárem informací, zejména coby základna pro různé komparativní studie a vztahování jejich závěrů k dosud bílým místům.

Pokud jde o archivní prameny v klasickém slova smyslu,^{38]} je třeba kvůli peripetické minulosti k jejich nalézání pro období raného novověku využít celou síť paměťových institucí, od archivů přes (místní) muzea, státní památkové objekty až po samotné knihovny a instituce, jež je spravují.^{39]} Vedle různých pracovišť státní archivní sítě v čele s Národním archivem nesmí být pominuty především archivy Národního muzea,^{40]} Národní knihovny^{41]} a v neposlední řadě materiály (a samotné fondy) svozových poválečných institucí (ať už PNP pro Čechy, nebo MZK či VKOL pro Moravu). V posledně jmenovaných se bude gros informací týkat především jednotlivých svazků, resp. knižního fondu, dokumenty z ostatních pak mohou odrážet i situaci v jiných oblastech (od stavby po např. dary či výzdobu knihoven). Ze zahraničních institucí k osvícenskému rušení nesmí být opomenuta především rakouská Národní knihovna,^{42]} ač vzhledem k provázanosti českých odnoží řádu (zvláště té v rámci státu, tj. českého

a umění v letech 1897–1937. Celkem vzniklo 51 dílů dle administrativního dělení Čech na politické okresy (+ šest svazků vydaných po roce 1989 z pozůstalosti) a 4 díly týkající se Prahy.

37] Viz např. František Josef SCHWOY, *Topographie vom Markgrafthum Mähren*, 3 Bände. Wien 1793–1794. nebo Gregor WOLNÝ, *Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften*, Brünn 1855–1866.

38] Pro správce historických knihoven byly ty nezákladnější nejnověji s jistou obecností popsány v certifikované metodice Sixtus BOLOM KOTARI – Jindřich KOLDA – Martina BOLOM KOTARI, *Péče o stavební součásti a vybavení interiérových knihoven v historických objektech*, Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 2019, Ministerstvem kultury České republiky certifikovaná metodika č. 207/2020. Dostupné z: <http://branamoudrosti.cz/pages/output/Metodika.pdf> [cit. dne 15. 9. 2020].

39] Je paradoxní, že pro účely poznání jednotlivých biblioték jsou začasté nejméně využívány fondy uložené v centrálních archívech. V Národním archívu v Praze (dále jen NA v Praze) jde vedle pozůstalostí řádů a řeholních společenství – které nepostihlo josefské rušení klášterů v 80. letech 18. století a často existovaly až do násilného rozprášení komunisty na počátku 50. let 20. století – především o materiál týkající se zániku těchto klášterů a jejich knihoven. Je dochován zejména ve fondu „Státní úřad pro věci církevní“. Mnohé a podrobnější doklady lze očekávat ve fondu „Náboženská matice“, který však stále čeká na své zpracování a zpřístupnění badatelům. Pro dříve zrušené kláštery je pak nedocenitelný fond „Archivy českých klášterů zrušených za Josefa II.“; pro vedlejší země jsou analogické dokumenty v Moravském zemském archívu Brno, a v redukované podobě i v Zemském archívu v Opavě.

40] Vedle materiálu zdejší knihovny či archívu nelze (navzdory názvu) přehlížet ani dokumentaci Oddělení zámeckých knihoven.

41] Pro případ josefinských kasací je nedocenitelným hlavně fond „Veřejná a univerzitní knihovna Praha“ uložený v Archívu Národní knihovny.

42] Zde lze upozornit např. na zprávy Gerarda van Swietena o předávání soupisů knih ze zrušených klášterů ve fondu „Allg. Verwaltungs- u. Korrespondenzakten Hofbibliothek (1575–1920)“ v archívu Rakouské Národní knihovny (ÖNB–Archív).

království) není jediná.^{43]} Závažnost muzejních sbírek je pak zcela zřejmá, ač tu půjde především o dochování svazků z (zaniklých) fondů knihoven, nelze však vylučovat ani jiné typy pramenů, např. historické fotografie, zprávy muzejníků či články ze zapomenutých regionálních periodik apod.

Z hlediska typu pramene se jako zatím méně využívané ukazují být:

1. Inventáře budov/sidel/objektů /majetku jejich vlastníků

Tohoto materiálu lze použít jako doplňkového k dochovaným katalogům,^{44]} popřípadě jako jednoho z vhodných odrazových můstků za situace, kdy soupisy knih pro daný objekt neexistují. Inventáře vybavení celých institutů (či jejich jednotlivých součástí, např. budov) byly pořizovány např. v rámci řádových či kanonických vizitací, pro účely vyčíslení majetku institucí, někdy s nástupem nových představených, méně pak knihovníků.^{45]} Podrobnější inventáře obsahují většinou soupis předmětů, které se v knihovně nacházejí (nábytek, obrazy, krucifixy, světla apod.), a informaci stran uložených knih, často počet, druhovou, rozměrovou či jazykovou specifikaci titulů. Soupis knih bývá v inventáři uveden pouze v případě, že se jedná o nevelkou sbírku (příkladně v nově založených řeholních domech), často býval veden jako příloha inventáře (která nemusí být – stejně jako jiné – dochována do dnešní doby). Je třeba mít na paměti, že obzvláště ve větších řeholních domech vedle vlastní (hlavní/konventní) bibliotéky existovaly často další dílčí knihovny – většinou s vazbou na jednotlivá řádová officia (představení, noviciát, kůr apod.).^{46]} Podobné inventáře

43] Kupř. knižní fondy slezských klášterů (míněno v pruském Slezsku) se ocitaly obvykle ve vřatislavské univerzitní knihovně, kde jsou již po delší čas předmětem samostatného výzkumu. Jeho výsledky zveřejňuje průběžně portál www.kasaty.pl [cit. dne 10. 9. 2020].

44] Obecně platí, že cca od 17. století se zachovaly takové katalogy spíše v případě větších knihoven, které disponovaly vlastními bibliotékáři. V řadě případů budou k dispozici ovšem spíše katalogy z 2. poloviny 19. století a 1. poloviny století následujícího. Z takového katalogu však obvykle není možné bezpečně zjistit, zda zdejší svazky vydané v 18. století a dříve byly do této knihovny pořízeny skutečně v době svého vzniku, nebo jsou výslednicí zájmu někdejších majitelů z pozdějších dob (byla-li knihovna ovšem nadále institucí živou, a nikoliv udržovanou jen za účelem estetickým či jiným). Použitelnost těchto katalogů pro případnou rekonstrukci „nejstaršího“ stavu knihovny je tak limitovaná. Omezený význam pro poznání raně novověkých knihoven pak mají soupisy středověké, které zachycují stav, jenž již ve sledovaném období neměl svou platnost.

45] Častým problémem v případě zaniklých knihoven bývá nemožnost určení jejich někdejší polohy v často výrazně pozmeněných budovách. Z inventáře lze ovšem někdy soudit alespoň na část objektu, patro, umístění vedle jiných prostor atd. K hledání umístění knihovny v dávno změněném domě srov. např. O. HNILICA – D. MATUS, *Prostory a vybavení*, s. 55–56. Někdy je takové hledání ovšem marné jako v případě kukských milosrdných bratří, jejichž knihovní místnost v hospitálu zanikla v 80. letech 20. stol. v rámci obnovy domnělého „barokního“ tvaru budovy.

46] Např. pro milosrdné bratry v českých zemích srov. Jindřich KOLDA, *Zárodky zdravotnických knihoven českých milosrdných bratří v 18. století*, Česká a slovenská farmacie. Časopis České

mohou obsahovat i soupis knih na celách bratří,^{47]} které – krom postižení interkonventních „knihovnických vazeb“ – mohou mnohé napovědět o knižní kultuře daného místa vůbec. Inventární seznamy jsou obvykle uloženy v archivních fondech, které se bezprostředně týkají objektu, v němž je knihovna uložena,^{48]} či jejich majitelů (řádové archivy). Specifickou skupinu inventářů představují seznamy pořizované coby „finanční uzávěrky“ určitých období (v případě rušených klášterů přímo období jejich fyzické existence), popsané níže.

Na pomezí mezi inventárními a katalogizačními záznamy leží soupisy knih ze zrušených klášterů, ať už v podobě předávek do některé z určených veřejných/univerzitních knihoven, nebo do fondů jiných nezrušených řeholních domů. Zvláště v případech josefinských kasací jde občas o jediné (raně) novověké „katalogy“ klášterních biblioték, bez ohledu na to, zdali se nacházely v méně významných konventech,^{49]} nebo ve věkovitých prestižních ústavech.^{50]} Podobnou roli hrají ostatně soupisy svozových komisařů z 50. let 20. století,^{51]} ale i různé smlouvy o deponování, zápůjčkách atd., často učiněné již ve starších dobách.

farmaceutické společnosti a Slovenské farmaceutické společnosti 67, č. 5/6, 2018, s. 216–220.

47] Typické pro rušené kláštery za Josefa II. – např. pro benediktiny ze sv. Jana pod Skalou viz NA Praha, České gubernium – Publicum, sign. 145/25, karton 2663. Uvedený fond je rovněž jedním z možných míst, která poskytnou zprávy.

48] Pro kláštery rušené Josefem II. představuje studnici těchto údajů fond „Česká státní účtárna“, uložený v NA v Praze. Souhrnné inventáře, vzniklé v průběhu několika málo let po r. 1782, podávají celkový obraz ustrojení řádových knihoven raného novověku, vzhledem k počtu rušených klášterů do značné míry reprezentativní.

49] Kupř. pro nejmenší český benediktinský konvent 18. století, Polici nad Metují, jsou nyní k mání pouze dílčí soupisy části knihovny – té, již odmítla převzít pražská univerzitní bibliotéka a následně šly do dražby, viz Státní oblastní archiv Zámorsk (dále jen SOA Zámorsk), Velkostatek Broumov (dále jen VS Broumov), inv. č. 1393, karton 138. Ze záznamů je ovšem patrné, kam se (nyní převážně nezvěstné) polické knihy přesunovaly v rámci řádových institucí – do knihoven nově vzniklých farností a také do někdejšího řádového gymnázia v Broumově, jež se stalo veřejnou školou.

50] Srov. pro nejstarší český konvent – Ondřej BASTL, *Knihy a listiny zrušeného svatojiřského kláštera*, in: Seminář a jeho hosté II. Sborník příspěvků k nedožitým 70. narozeninám doc. Dr. Rostislava Nového, Praha 2004, s. 187–223; týž, *Zrušení kláštera benediktinek u sv. Jiří na Pražském hradě v roce 1784* [sic!], in: Mlada Mikulicová – Petr Kubín, *In omnibus caritas*. Sborník k počtě devadesátých narozenin prof. ThDr. Jaroslava Kadlece, Praha 2002, s. 61–73. Podobnou situaci lze očekávat i u jiných ženských klášterů – např. u celestinek neexistuje ani takový materiál.

51] Tehdy také byly (začaly být) činěny soupisy knih v těch památkách, o jejichž „účelovém využití“ nemohla být pro jejich (silně selektivně chápaný) historický význam řeč – to je případ objektů spravovaných Národní kulturní komisí. Viz např. činnost knihovníků Národního muzea v zaniklém konventu milosrdných bratří v Kuksu roku 1954, in: Ignác Antonín HRDINA – Jindřich KOLDA, *Historická knihovna Hospitalu Kuks a její romanisticko-kanonistický fond. Historicko-právní studie*, Červený Kostelec 2014, s. 88–90.

2. Účetní materiál

Dalším významným – a vzhledem ke své takřka absolutní neprobádanosti nyní možná nejvýznamnějším – materiálem pro poznání minulosti knihoven a jejich souborů jsou všemožné účetní záznamy, týkající se jak bezprostředně samotných biblioték (těch je zachováno spíše méně), tak jejich původců. Často tvoří v archivních pozůstalostech institucí a osob (nejen) raného novověku nejrozsáhlejší díl. Tyto záznamy mnohdy nejsou dochovány v podobě knih (nejčastěji coby knihy příjmů a vydání, často pro stejná časová údobí v jednom svazku), ale pouze ve formě jednotlivých účetních dokladů (aktového materiálu). Často jsou také sdruženy – hlavně ve starších inventarizacích^{52]} – v mnoha kartonech označených jen rámcovým časovým údajem a jejich procházení se stává velmi (především časově) náročnou záležitostí. Účetní materiál však může přinést mnoho zpráv o principech doplňování knihovních souborů (zejména o nákupu, které jsou většinou doplněny seznamy pořizovaných knih), knihvazačích, obchodnicích s knihami či jiných „dodavatelích“ a původcích fondu. Tímto způsobem se jednomu z autorů těchto řádků povedlo alespoň obrysově postihnout „organizační strukturu“ knižních akvizic broumovské konventní knihovny, které např. prokázaly její napojení na hlavní centra středoevropské knižní kultury 18. století v čele s Vídní a Lipskem.^{53]} Vedle toho mohou některé specializované účty poskytnout samozřejmě informace i o vývoji knihovní místnosti (úpravách, pořízení mobiliáře apod.). Jako typického zástupce této skupiny lze uvést stavební účty (které bývají v případě významných sídel vedeny v archivních fondech jako samostatná položka) a na ně navázanou agendu (smlouvy se staviteli, specifikaci stavebních či řemeslných dodávek atd.). Z dobového popisu programu výzdoby zaniklého dolního ambitu broumovského konventu z roku 1673 tak lze vyčíst, že právě při této chodbě se nacházela dosud nelokalizovaná konventní knihovna.^{54]} V případě starých objektů poskytují cenné informace i specifikace škod, jež byly způsobeny např. požáry či vojenskými obsazeními (knihovny utrpěly často v podobných situacích újmy, rovnající se nezřídka jejich takřka plnému zániku).^{55]} Z ekonomických dokumentů lze v mnoha případech získat i informace prosopografického charakteru (záznamy o osobách – knihovnicích, správcích atd.), jež mohou osvětlit, v jakém rytmu probíhalo doplňování (či vyřazování) knih ve sledovaných fondech.

52] Příklad řeholních fondů zpracovávaných v 60. letech 20. století v SOA Zámbrk.

53] Viz např. J. KOLDA, *Správa broumovské knihovny*, zejm. s. 333n.

54] NA v Praze, Benediktini – klášter Břevnov (dále jen ŘBB), inv. č. 80, sign. A VII 10, karton 25. Pojednání, výpisky a poznámky k historii břevnovského kláštera, editováno v Radka Heisslerová (ed.), *Edice pramenů*, č. II/1, in: M. MÁDL a kol., *Barokní nástěnná malba*, II, s. 949–956.

55] Z posledně zmiňovaných katastrof lze zmínit švédské vyplnění Strahova a od něho se odvíjející odhady počtu knih, ať už odvezených, nebo předtím (či poté) u premonstrátů dislokovaných.

3. Vizitační protokoly (event. zápisy ze sezení kapitul)

Kontrola vnitrokonventního života raně novověkých řeholních společenství byla několikavrstevná: jednak na úrovni řádových autorit (vertikální), jednak na úrovni komunit samotných (horizontální). První typ, nejčastěji písemně podchycený,^{56]} byl prováděn řádovými ordináři, zpravidla představenými (či jimi jmenovanými vizitátory), v případě ženských řádů v raném novověku pak zejména biskupskými ordináři – zde se pak nejedná o vizitaci řádovou, nýbrž kanonickou.^{57]} Z těchto šetření se dochovaly zpravidla u příslušných původců buď vizitační protokoly, (a)nebo zápisy z průběhu vizitací. Krom jiného obsahují zjištěné nedostatky^{58]} v jednotlivých místech, záznamy o výsleších členů tamní komunity, konkluze a příkazy k další činnosti. Zápisy (často z definice o neřádných knihovnicích a neřádně spravovaných bibliotékách) mohou obsahovat nečekané informace: kdybychom kupříkladu nevěděli, kde byl v Broumově dislokován knihovní sál, bylo by vodítkem opatské jmenování nového bibliotekáře cca z poloviny 60. let 18. století. Tehdejší knihovník měl totiž celou *in inferiori ambitu* a funkci už dál nemohl vykonávat, neb jen těžko chodil po mnoha schodech, do patra ke knihovně.^{59]} Podobnou výpověď mohou poskytnout i zápisy (jsou-li dochovány, popř. byly-li prováděny^{60]}) o řešení běžných problémů chodu společenství na úrovni samotné komunity, činěné na základě zasedání řádových kapitul.

4. Instrukce pro knihovníky

Jedná se obvykle o jakési „provozní řády“ biblioték. Jejich vydavateli byli obvykle představení v závislosti na subordinačním nastavení konkrétního společenství – např. u jezuitů byla tato otázka řešena na centrální (generální) úrovni^{61]} (někdy vtělena přímo do řádových konstitucí či regulí^{62]}), u řádů s organizací

56] Není to však pravidlo, např. vizitační protokoly milosrdných bratří v českých zemích se dosud nepodařilo vyhledat (identifikovat).

57] Instituty přibližuje na příkladu cisterciáků (1. i 2. řádu) Jan ZDICHYNEC, *Haec dicta sint in charitate. K vizitacím klášterů cisterciáček ve 2. polovině 17. století*, in: Dana Dvořáčková-Malá, *Za zdi kláštera. Cisterciáci v českých dějinách*, České Budějovice 2010 s. 42–65.

58] Vyznění tak bývá obyejně „negativní“, tj. kritické k dění uvnitř klášterních zdí. Mj. tento aspekt je nutno při interpretaci vizitačních zápisů zohlednit.

59] NA Praha, ŘBB, karton 213, *Ordinationes variae Braunensem Conventum concernentes*.

60] Takový zvyk zřejmě nepanoval v ženských řeholních společenstvích.

61] Srov. dvanáctibodové *Regulae Praefecti Bibliothecae in Institutum Societatis Jesu Ex Decreto Congregationis Generalis...*, Pragae 1705, vol. I, s. 388, a jejich komentář v K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Knihovny jezuitských řádových domů ve světle řádových předpisů*, in: K. Bobková-Valentová – J. Hlaváčková – H. Kuchařová, *Knihovna jezuitské koleje v Telči*, s. 9–14.

62] Případ anunciátek-celestinek (působily v letech 1705–1782 v Choustníkově Hradišti a Praze)

blízkou *sui generis* pak byly podobné záležitosti vydávány buď místními představenými, nebo byly – to spíše výjimečně – dokonce jakýmsi odkazem samotných knihovníků pro jejich následovníky. Neobvyklá není ani víceúrovňovitost takových řízení – tzn. že na lokální úrovni jsou konkrétním předpisem převáděny a upřesňovány zásady stanovené „nahore“.^{63]} Na místech samotných, tedy v konventech či jejich bibliotékách, se objevovaly nejčastěji coby samostatný dokument, s nímž se bratři knihovníci a osazenstvo konventů seznamovali buď prostřednictvím pravidelné četby v kapitulách či „u stolu“, nebo jim byl dán přímo k dispozici, např. vyvěšením v prostoru knihovny.^{64]} Kupodivu je jen málo obvyklé umístění této instrukce do knihovního katalogu – snad z důvodu její možné změny, či možnosti obměny samotného katalogu např. následkem reorganizace knihovny. Informačně instrukce poskytují nedocenitelné zprávy, týkající se vztahu společenství ke knize a pro poznání knihoven samotných mohou poskytnout i některé specifické zprávy o ustrojení knihoven,^{65]} náznaky jejich klimatického provozu apod.^{66]} Dodržování vytyčených instrukcí bylo kontrolováno v rámci uváděných vizitací, výpovědní hodnota tak pochopitelně roste v konfrontaci s nimi (a dalším materiálem).

5. Historiografické prameny

Z této rozsáhlé skupiny^{67]} zahrnující narativní písemnictví ve všech jeho projevech máme na mysli zejména každodenní zápisky analistického charakteru, činěné z pověření řádových autorit (někdy i na základě statut a dalších normativních materiálů), nežádka rovněž knihovníky jednotlivých řeholních domů^{68]}

viz *Reglen und Unterrichtungen Für die Beambten deß Closters der Verkündigung...*, Prag 1709, s. 131–134, kap. 37 (Reglen der Bücher-Verwahrerin oder deren, welcher die geistliche Bücher anvertrauet seynd).

63] Např. u františkánů, srov. J. KAŠPAR, *Leges Bibliothecae*, s. 198 a n.

64] Opět u františkánů viz tamtéž, s. 199. Článek ostatně představuje jeden ze způsobů, jak z tohoto typu materiálu získat co nejvíce informací. Jeho součástí je edice (nejen) zmiňovaného pramene.

65] Zvláště je-li nějak přiblížen počet knihovních místností, přítomnost některých „oddělení“ (často jsou zmiňovány *libri prohibiti*), pořádací systém knihovny atd.

66] Z editovaných, které mohou sloužit jako výchozí bod pro poznání jiných, např. *Institutum Societatis*, s. 388; Pravoslav KNEIDL (ed.), *Řád strahovské knihovny 1672*, Pragae 1971, nebo J. KAŠPAR, *Leges Bibliothecae*.

67] Základním kompendiem k jejímu poznání pro české prostředí bude rozsáhlá dvousvazková práce vzniklá spoluprací Historického ústavu AV ČR a Univerzity Palackého v Olomouci, z níž vyšel zatím jen druhý díl: Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ – Jarmila HLAVÁČKOVÁ (eds.), *Historiam scribere. Řádová historiografie raného novověku*, II. *Biografický slovník*, Praha – Olomouc 2018.

68] Např. u premonstrátů – tamtéž, s. 27. Nejen u nich byly podobné zápisky chápány často jako podkladový materiál pro koncepčnější díla, jako jsou pojednání o historii jednotlivých domů, provincií či řádů. Platí tu ovšem, že v různých prostředích byla podobným činností věnována různá váha (někde tyto letopisy ani nevznikaly), např. u jezuitů platilo, že diaria vznikala jen

pro potřeby samotných komunit. Tato *diaria* si z titulu své funkce všimla nejčastěji tzv. paměťhodných událostí, činnosti představených, osazenstva jednotlivých domů či ekonomických záležitostí, mezi něž se záležitosti spjaté s knihovnami dostávaly – jak se zatím zdá – spíše zřídka, nebo jen „mimo-
chodem“ v souvislosti s jinými událostmi. Jejich podrobné studium by přesto nemělo být předem vzdáno. Kupř. z jediného dochovaného diaria benediktského kláštera v Polici nad Metují z let 1704–1710 víme, že roku 1704 upozorňoval opat Tomáš mezi jinými nedostatky na nutnost uvedení knihovny do pořádku, o dva roky později pak bratr Bruno knihovnu uspořádal a zjistil, že v ní chybí několik knih. Tyto nedávno objevené poznámky⁶⁹⁾ upravují dosavadní přesvědčení, že k obnově polické knihovny došlo až o půlstoletí později v souvislosti s přestavbou sešlé klášterní stavby a prakticky až do roku 1785 se jedná o jediné implicitní zmínky o bibliotéce v raně novověké Polici vůbec.⁷⁰⁾ Přítomnost podobných údajů lze očekávat jistě i v privátních diariích řeholníků, která si nejčastěji vedli (nechali vést) představení, byť i zde bude důraz kladen zejména na jejich „manažerské“ a reprezentativní působení. Dalším možným pramenem mohou být nekrologia a další soupisy řeholníků, pokládali-li jejich autoři ovšem za příhodné vůbec jednotlivé členy označit jejich řádovými *officii* (zvláště u nižších se tak nečinilo, nebo se zdůrazňovalo jen to, v němž byli činni nejdéle⁷¹⁾), popřípadě jejich působení v těchto rolích nějak hodnotit.

Zběžně načrtnuté skupiny pramenů (větší pozornost by bylo jistě záhodno věnovat i nepísemným dokladům typu plánové dokumentace objektů aj.) a literatury budou spíše materiálem podpůrným, či doplňujícím. Jejich role a význam porostou pochopitelně v kombinaci s těmi „tradičními“ (např. katalogy⁷²⁾) a s výzkumem

v případě klíčových domů (kolejí atd.), ne již pro pouhé rezidence atd. – srov. tamtéž, s. 62–69.

69) Pramenem se nejnověji zabývala Adéla Věra WAGNEROVÁ, *Diarium kláštera Police nad Metují 1704–1710. Sonda do obsahu významného pramene*, Bakalářská práce, Katedra pomocných věd historických a archivnictví Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové, Hradec Králové 2020 (ke knihovně s. 50–52).

70) Paradoxně jde o úřední protokoly z rušení kláštera.

71) V organismu řádů, jejichž charisma nespočívá primárně v oblasti duchovně-intelektuální, nehraje knihovnická v podstatě žádnou roli, a proto není v soupisech vůbec uváděn – srov. pro zdravotně zaměřené milosrdné bratry *Catalogus patrum ac fratrum ordinis Sancti Joannis de Deo seu Fratrum Misericordiae provinciae Austriaco-Hungaricae*, Pragae 1816.

72) Zde se nabízí zejména tam, kde je zachováno více exemplářů z různé doby, prohloubit jejich vzájemnou komparaci (být pro rozsah a různý způsob vedení katalogů – po titulech či tematicky, což s sebou nese např. několikanásobné zaznamenání konvolutů na více místech dle konkrétního přívazku), z novějších prací na tomto poli např. pro knihovnu telčských jezuitů (jejíž existence netrvala ani půldruhého století) Hedvika KUCHAROVÁ – Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Knihovní fond, jeho struktura a proměny*, in: K. Bobková-Valentová – J. Hlaváčková – H. Kuchařová, *Knihovna jezuitské koleje v Telči*, s. 36–45. Pro Broumov přelomu 18. a 19. století Z. ZÁHRADNÍK, *Fond knihovny*; pro Strahov např. Bořek NEŠKUDLA, *Obnova strahovské knihovny za opatů Jana Lohelie a Kaspara Quistenberka*, Bibliotheca Strahoviensis 11, 2014, s. 49–92 aj.

knih/rukopisů z hlediska provenienčního.^{73]} Mohou však, vzhledem ke košatému bádání na poli minulosti klášterních knihoven, zpřesnit prozatímní výzkum, potvrdit či vyvrátit mnohé hypotézy, přinést nové otázky a závěry a nasměrovat pozornost k dosud skrytým aspektům. Tam, kde katalogy a další autonomní zprávy o knihovnách schází, se pak hledání sekundárních pramenů a literatury může ukázat jako (takřka) jediné možné.

Some notes about the research on the early modern monastic libraries in the Czech lands: overlooked literature and sources

Summary

In addition to their spiritual mission, monasteries have been guarantors of education as well as patrons of art and culture for centuries. In all these areas, the existence and activities of monastic libraries, which preserved the most important manuscripts and prints, played an important role. A major historical turning point for monasteries in the current Czech Republic and their libraries occurred in 1950 when they were nationalized. Most of the libraries were destroyed and the books were transferred to the collection depositories, which belonged to the newly established institution called Památník národního písemnictví (Memorial of National Literature). This study is focused on works of schematic character, such as Adalbert Blumenschein's *Beschreibung verschiedener Bibliotheken in Europa*, Friedrich Karl Gottlob Hirsching's work *Versuch einer Beschreibung sehenswürdiger Bibliotheken Teutschlands, nach alphabetischer Ordnung der Städte* or address books of libraries in the Austro-Hungarian monarchy from Julius Petzholdt and his successors Johann Bohatta and Michael Holzmann. The basic archival sources for the research of monastic libraries and their informative value are also presented, i. e. inventories of buildings and property, accounting materials, visitation protocols or instructions for librarians. Current possibilities of results presentation are introduced, whether in the form of specialized maps, databases or other presentation platforms using modern technologies.

73] Zde se mohou stát jedním z východisek důkladné vytěžení výše zmiňovaných dosavadních soupisů/katalogů rukopisů pocházejících z řeholních knihoven. Přestože se jedná převážně o soupisy manuskriptů středověkých (byť existují i domy, kde se nacházely takřka výhradně rukopisy novověké – viz např. Vladislav DOKOUPIL – Přemysl BAR, *Soupis rukopisů daččických františkánů*, Brno 2011), mohou i ony právě prostřednictvím vlastnických poznámek z jejich „raně novověkého života“ prozradit mnohé o knihovnách a knižní kultuře „svých“ řádů a konventů. Není ovšem vyloučeno, že mnohde mohla panovat situace známá u pražských benediktinek, které měly jeden ze svých předních kodexů, *Pasionál abatyše Kunhuty*, uložen v 17. a 18. století ve skříní s úředními knihami a zřejmě ho vůbec neužívaly (četba, reprezentace...) – viz Jindřich KOLDA, *Benediktinky u sv. Jiří na Pražském hradě v raném novověku*, disertační práce, Katedra pomocných věd historických a archivnictví Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové, HradecKrálové 2019, s. 144, pozn. 917.

